

Sayı : 2

Ekim 1971

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1971

1908 - 1914 YILLARI ARASINDA BÜYÜK BRİTANYA'NIN JÖN-TÜRKLER'LE MÜNASEBETLERİ*

Feroz Ahmad

1908 Jön Türk İhtilâli Büyük Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğuyla olan münasebetlerinde bir dönüm noktasını teşkil eder. Bu ihtilâl Abdülhamid'in ve Sarayın İngiliz aleyhtarlığına dayanan rejimini ortadan kaldırmış ve yerine Britanya'dan cesaret ve ilham alan bir anayasa rejimini getirmiştir. Almanya'nın tümüyle Abdülhamid'in iyi niyet ve himayesine dayanan İstanbul'daki nüfuzu da azalmıştır. Alman taraftarı Sadriâzam Avlonya'lı Ferid Paşa'nın 22 Temmuz 1908 tarihinde ve Almanya'nın 'Kara Kartal' adını verdikleri şeref rütbesini aldığı gün azledilmesi bu nüfuzun azalmasının ilk işaretidir¹. Bu tarihten sonra İngiliz nüfuzunun Osmanlı İmparatorluğunda yayılması için bütün kapılar açılmıştır.

Fakat Temmuz 1908 de İngiltere'nin Jön Türklerle münasebetleri ondokuzuncu asrın son yirmibeş senesinde Avrupa'da yer alan ve 1907 de İngiliz-Rus Anlaşmasıyla sonuçlanan siyasi gelişmeler yüzünden ilerliyememişti. Bu 'diplomatik ihtilâlin' sonucu olarak İngiliz Dışişleri Bakanlığı Babıâli ile arasında hüküm süren geleneksel siyasetini değiştirmek zorunda kaldı. Osmanlı İmparatorluğunun bütünlük akidesini de içine alan bu siyaset Rusya'nın İstanbul ve Boğazlara yayılma siyasetine karşı bir tedbir ola-

* İlk defa *Middle Eastern Studies* (cilt II, no. 4 (1966), s. 302-329) de İngilizce olarak yayınlanan bu makale Bedia Turgay Ahmad tarafından tercüme edilmiştir. Yazar, bu tercümeyle müsaade ettiğinden dolayı MES yazı işleri Müdürlüğüne teşekkür eder.

¹ G.H. Fitzmaurice'den Tyrrell'e, no. 210 ve 211, İstanbul, 25 Ağustos, 1908 ve 11 Ocak, 1909. Bu belgelerin alındığı eser: G.P. Gooch ve H.H. Temperley (hazırlayanlar), *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, (1928) cilt. V, s. 270-2 (Bundan sonra B.D. olarak verilecektir).

rak ortaya çıkmıştır². 1908 lerde İngiltere'nin Yakın ve Orta Doğudaki başlıca düşmanı artık Rusya değil, Almanya idi. Böylece İngiliz Dışişleri Bakanlığı geleneksel düşmanıya bu geleneksel siyasetini bir dost olarak yürütmek gibi müstesna bir durumda kalıyordu³.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı 1908 ihtilâlini büyük bir alâka ve memnurlukla karşıladı. Meşrutiyet hareketinin uzun vâdeli sonuçları belirli olmakla beraber, Dışişleri Bakanlığınca 'pek uzun bir kâbus' diye nitelendirilen Makedonya'da reform yapma sorunluluklarından İngiltere ve Rusya'nın kurtulmaları ihtilâlin en ilk sonuçlarından biriydi⁴. Makedonya Avrupa siyasetinde çetin bir meseleydi. Padişahı reforma zorlayan herhangi bir İngiliz-Rus plânu Mısır ve Hindistan'daki Müslümanları gücendirecekti⁵. İhtilâl İngiltere'yi bu çıkmazdan kurtarmakla beraber, kuvvede İngiltere'nin Mısır ve Hindistan'daki mevkiini tehdit etmesi ihtimal dahilindeydi. Başarılı bir meşrutiyet hareketi tabii ki 'Jön Mısırlıları' ve Hindistan'daki hürriyet hareketlerini etkileyecekti. Bu durumu en iyi anlayan İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, 31 Temmuz 1908 de şöyle yazıyordu:

'Türkiye gerçekten bir Meşrutiyet idaresi kurar ve onu ayakları üstünde tutabilirse ve kendisi de kuvvetli bir hale gelirse, bunun sonuçları şu anda hiçbirimizin tahmin edemeyeceği yerlere ulaşacaktır. Mısır'daki etkisi çok büyük olacak ve Hindistan'da kendini hissettirecektir. Şimdiye kadar nezaman müslüman tebaamız olmuşsa onlara, dinî bir başkanın idaresi altında olan memleketlerde zâlim bir istibdatın hüküm sürmesine rağmen, kendilerinin iyiliksever bir istibdatla idare edildiklerini söyleyebilmişizdir...

2 İngilizlerin 1908 den önce Osmanlı İmparatorluğuna karşı tuttıkları siyasete dair bakınız: C. Webster, *The Foreign Policy of Palmerston, 1830-1841* (1951), cilt. II, s. 270; H. Temperley, 'British Policy towards Parliamentary Rule and Constitutionalism in Turkey, 1830-1914', *Cambridge Historical Journal*, 1932-4, cilt. IV, s. 156-91; W.N. Medlicott, 'Lord Salisbury and Turkey,' *History*, Ekim 1927, cilt. XII, s. 244-7, ve 'Gladstone and the Turks,' *History*, Temmuz, 1928, cilt. XIII, s. 136-7.

3 Sir Edward Grey'in Zabıtı, Sir G. Lowther'dan Sir E. Grey'e belgesi içinde, no. 218, gizli-telgraf, İstanbul, 7 Ağustos, 1908, İngiliz Dışişleri Bakanlığı kayıt no. 371/545/27371, İngiliz Arşivi, Londra (Public Record Office). Bu yazıda Grey şöyle diyor: 'Zorluk Rusya'dan gelecektir — Lord Beaconsfield'in eski siyasetine dönemeyiz; şimdi Rus-aleyhtarı olduğumuza dair şiphe uyandırmadan Türk taraftarı olmak zorundayız.' Ayrıca, T.P. Conwell-Evans, *Foreign Policy from a Back Bench, 1904-1917* (1932), s. 23; L.S. Stavrianos, 'The Balkan Committee', *The Queen's Quarterly*, Sonbahar, 1941, cilt. XLVIII, s. 260.

4 Sir Charles Hardinge'den Sir Francis Bertie'ye, The Bertie Papers, 30 Temmuz, 1908, İng. Dış. Bak. kayıt no. 800/172; ve Grey'den Barclay'e, no. 134, gizli-tel, 27 Temmuz, 1908, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/545.

5 Conwell-Evans, dipnot 3, s. 10-15.

fakat Türkiye şimdi bir meclis kurar ve hükümetini islâh ederse Mısır anayasa talebinde daha zorlu bir yolu seçecek ve bizim bu talebe karşı koyma direncimiz çok azalacaktır. İyi bir şekilde işleyen bir Türk Anayasası varken ve Türkiye'nin durumu gittikçe gelişirken Anayasa isteyen Mısır halkının ayaklanmasını zor kullanarak bastırmaya girişirsek durumumuz çok acayip olacaktır. Mısır meselesi yüzünden Türk Hükümetiyle değil fakat Türk halkının hissiyatıyla çatışmaya girişmenin bize hiçbir faydası olmayacaktır.⁶

İhtilâlden hemen sonra Grey yeni rejimi İngiltere'nin tarafına çekmek amacıyla uzlaştırma siyasetine başvurdu. İngiltere'nin geçmişteki anlaşmazlığının 'Türk halkıyla olmayıp, Türklerin kendilerinin de en sonunda isyan ettikleri yaratıklardan kurulu hükümetle' olduğunu Grey, Jön Türklere açıkça belirtti⁷. Grey, 'iyi işlemesi' şartıyla yeni rejime alâka göstereceğini ve cesaret vereceğini söyledi ve İngilterenin talepleriyle onları müşkül duruma sokmayacağına söz verdi. Sonuç olarak da şunu ilâve etti: '... Türk Hükümeti kötü bir durumda iken reformu dışardan zorlamak için nasıl nüfuzumuzu kullandıysa, şimdi de eğer reformlar içten geliştirilirse bunlara dıştan müdahale edilmesini önlemek için bütün nüfuzumuzu kullanacağız.'⁸

Babilî'deki yeni İngiliz Sefiri Sir Gerard Lowther'a Grey şöyle yazıyordu: 'Türkiye konusunda tuttuğumuz yol açıktır; daha iyi elemanlara yardım etmeye hazır olmalıyız, olayların gelişimini izleyerek reform hareketine ihtiyaç duyulduğu an alâka ve desteğimizi esirgememeliyiz.'⁹

Grey'in o zamanlardaki siyaseti Babilî'nin politika ve entrikalarına karşı tedbirli olmaya ve karışmamaya dayanıyordu. Herhangi bir Osmanlı hükümetiyle kendi çıkarlarına dayanan bir münasebet kurmayı veya Almanya'nın yaptığı gibi, İngiltere için İstanbul'da 'en çok tutulan bir millet' mevkiini temin etmeyi istemiyordu. 'Daha iyi elemanları' mânen destekleyip onlara cesaret vermekle ve İngiliz Hükümetine düşmanlık hisleri beslemeyen bir hükümetin iktidarda bulunmasıyla yetiniyordu. Grey her iki tarafı da kazanmayı umuyordu; İstanbul'da nüfuz kazanmaya çalışan diğer Devletlerin şüphe ve kıskançlıklarını uyandırmadan yahutta üzerine hiçbir sorumluluk yüklenmeden Jön Türkleri İngiltere'nin tarafına çekmeyi istiyordu.

6 Grey'den Lowther'a, Özel, Londra, 31 Temmuz, 1908, İng. Dış. Bak. kayıt no. 800/78; Hardinge'den Bertie'ye, dipnot 4; ve Eldon Gorst's Note: Egypt and Turkey, 19 Ağustos, 1908 The Lowther Papers, 1908-13 içinde, İng. Dış. Bak. kayıt no. 800/185A (Turkey).

7 Grey'den Lowther'a, Özel, Londra, 31 Temmuz, 1908, İng. Dış. Bak. kayıt no. 800/78.

8 Grey'den Lowther'a, Özel, Fallodon, 23 Ağustos, 1908, B.D., no. 208, cilt. V, s. 266.

9 Grey'den Lowther'a, dipnot. 7.

İngiltere'nin Jön Türklere ilgi gösteren bu siyaseti kısa zamanda kazançlı sonuçlar doğurdu. Yeni rejimin İngiliz taraftarlığı açık bir şekilde belli oluyor ve İngiliz Dışişleri Bakanlığının ve İstanbul'daki İngiliz Sefaretinin tavsiyeleri nazarı itibare alınıyordu. Bu kısmen Abdülhamid'in Alman taraftarlığı siyasetine karşı bir tepkiydi ve kısmen de ihtilâlin meşrutî bir karakter taşıması ve bu yüzden 'parlamentoların anavatanı' olan İngiltere'nin bu sahada önder ve ilham kaynağı olarak kabul edilmesinden ileri geliyordu. Kâmil Paşanın Sadrazam mevkiine getirilmesi bu İngiliz taraftarlığı hissinin bir ifâdesidir¹⁰. Fakat Jön Türkleri İngiliz taraftarlığına iten gerçek sebepler ihtilâl hareketinin niteliğinde aranmalıdır.

1908 İhtilâlini izleyen yıllardaki olaylar Jön Türk hareketinin gerçek kaynaklarını tahrif etmiş ve bir bütün olarak bu devre hakkında bazı mitlerin doğmasına sebep olmuştur. Enver Paşa'nın hareketlerinin bu tarihlerde başladığı ileri sürülmüş ve her zaman bölünmez bir bütün ve Alman taraftarı olarak düşünülen ordunun ihtilâldeki rolü mübalagalandırılmıştır. Sonuç olarak ihtilâlde ve meşrutiyette halkın oynadığı rol küçümsemmiştir.

1908 Jön Türkleri ondokuzuncu asrın sonlarında çıkan Jön Osmanlıların ideolojik vârisleridir. Selefleri gibi Jön Türklerde ondokuzuncu asır Avrupası geleneklerine uyan Liberaller olup, Fransa ve İngiltere'den ilham alıyorlardı. Her iki hareketin liderleri de halktan çıkmıştı ve eğer bu hareketlerde askerler herhangi bir rol oynamışsa bu siyasi kararları vermede değil ancak harekete fiilen katılmada olmuştur¹¹.

İhtilâlin Makedonya'daki Üçüncü Orduya mensup küçük rütbeli subayların isyanıyla başlatıldığı doğrudur. Fakat bu isyandan istifade edip ihtilâli yapan Makedonya'da bir ihtilâl cemiyeti olan İttihat ve Terakki'ye mensup sivil halktı. En azından 1914 e kadar meşrutiyet idaresinde siviller daima hâkim durumda kalmışlardır. Jön Türkler için siyasi kararları İttihat ve Terakki'den Talât, Nâzım, Cavid ve Hüseyin Cahit ve Muhalefet Partisinden de İsmail Kemal, Prens Sabaheddin ve Ali Kemal gibi sivil şahıslar vermişlerdir. En önde gelenlerinden bir kaçını söylemek gerekirse Enver, Niyazi, Eyüp Sabri ve Sadık Bey gibi küçük rütbeli subaylar sadece 31 Mart Vak'ası (13 Nisan 1909), Haziran 1912 deki Halâskâr Zabitan Grubu

10 Fitzmaurice'den Tyrrell'e, dipnot. 1.

11 Jön Osmanlıların siyasi fikirlerinin gelişmesini 1876 ya kadar derinliğine inceleyen eser: Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought* (1962); Jön Türklerin fikirleri için bkz: Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* (1964). Ayrıca bkz. Feroz Ahmad, *The Young Turks, the Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-1914*, (1969). bu eserin Türkçe çevirisi: *İttihat ve Terakki 1908-1914* (Sander Yayınları, İst. 1971).

hareketi ve 23 Ocak 1913 deki askeri darbe gibi buhranlar sırasında siyasi bir rol oynamışlardır¹². Yüksek rütbeli subaylara gelince (Mahmut Şevket Paşa, Mahmut Muhtar Paşa, İzzet Paşa...) bunlara Jön Türkler demek doğru olamaz, çünkü bu isim siyasi bir anlam taşımaktadır. Ve genellikle Osmanlı Ordusunun yüksek kademelerinin politika ile alâkaları yoktu. Eğer yüksek rütbeli subaylar İttihâçlılarla işbirliği yaptılarsa bunu onlar da İmparatorluğu kurtarmak istedikleri için yapmışlardı. Diğer yandan İttihâçlılar ise, bu subaylar kuvvete sahip oldukları için onlarla 'işbirliği' yaptılar. Subaylardan her zaman şüphe edilmekteydi ve bu iki grup ideoloji bakımından birbirlerinden ayrı kutuplardı¹³.

1908 İhtilâli Osmanlı İmparatorluğunu kurtarmak fikriyle yapılmıştır. Önce Jön Osmanlılar, onların akabinde de Jön Türkler, İmparatorluğu islâh ederek ve onu modern meşrutî bir devlet haline sokarak kurtaracaklarını umuyorlardı. Daha önceleri 1839, 1856 ve 1876 da da bu maksatla işe girişilmişti, fakat bu gayenin yerine getirilmesi için pek fazla bir şey yapılmamıştı.

1908 tarihinde hem İmparatorluğun içinde hem de dünyanın diğer memleketlerinde durum değişik bir manzara arz ediyordu. Türk olmayan elemanların günden güne artan bir hızla İmparatorluktan ayrılmak için tehdide girişmeleri yabancıların duruma müdahale etmelerine fırsat veriyordu. Bu tehdidin en kuvvetle hissedildiği yer olan Makedonya'da yeni bir sosyal grup ortaya çıkmıştı. Bu grup 1880 lerde ve 1890 larda Abdülhamid'in askerlik ve eğitim alanlarında yaptığı reformlar sonucunda meydana gelmişti. Selefleri Jön Osmanlılardan farklı olarak bu yeni grubun azalarından pek azı Babıâli'de bulunmuş bürokratlardı. Ekserisi yeni kurulan lise ve üniversitelerde görevli öğretmenler veya buralarda eğitim görmüş subaylardı. Henüz müktesep hakları olmadığı için reformu, kendilerini memleket içinde mümtaz bir sınıf haline getirecek bir vasıta olarak görmüyorlardı. Bu grup mensupları devleti kurtaracak ve onu en modern dünya seviyesine ulaştıracak tek yolun anayasa ve reform olduğuna inanıyorlardı. Aynı zamanda kendilerinin temsil ettiği ve o yıllarda yükselmekte olan aşağı-orta tabaka-

12 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 2. baskı (1968) s. 211-20, bu eserin Türkçe çevirisi: *Yeni Türkiye'nin Doğuşu* (Türk Tarih Kurumu, Ankara 1971).

13 Mehmet Cavit Bey'in Meşrutiyet Devrine ait Anıları, *Tanin*, 16 Ocak, 1944. Mahmut Şevket Paşa'nın Haziran 1912 deki istifasına dair Cavit Bey şöyle yazıyor: 'Onu Jön Türk kuvvetinin en büyük destekçisi ve koruyucusu olarak sayıyorlar! Şevket Paşa ile Jön Türkler arasında nasıl bir düşmanlık olduğunu bilmiyorlar. Heyhat, bütün tarih bu şekilde yazılıyor.'

nın Osmanlı devletinin kuvvet yapısına dahil edilmesi için gereken genişletmenin ancak meşrutî idareyle yapılabileceğini düşünüyorlardı.

Bu grup sosyal bakımdan ve iktisaden daha geniş bir temele dayandığı için pek fazla geleneksel değerlere bağlı değildi. Bundan dolayı başa geçtikleri zaman geleneksel unsur ve müesseselere pek intibak edemedikleri için, çok rahatlıkla kültürel ve sosyal bakımdan değişme zorunluğunu, modernleşme hareketinin esas bir parçası olarak kabul edebilmişlerdir. Hariçte Japonya'nun modern bir devlet haline gelmedeki başarısı ve Büyük Devletler camiasına kabul edilişi çok muhtemelen Türklerin modernleşme umutlarını yükselten en önemli faktör olmuştur. Hatta İttihatçılar 'Türkiye'yi Yakın Doğu'nun Japonya'sı' olarak görmekteydiler¹⁴.

Jön Türklerin Osmanlı İmparatorluğunu modernleştirme kararı, Kâmil Paşa'nın ve onu takip eden diğer Şadıâzamların siyasi programlarında belirtilmekteydi¹⁵. Geleneksel Millet sistemi her değişik dindeki topluluğa kendi yasalarına sahip olma hakkı tanıdığı için modern devlet fikriyle uzlaşamamış ve sonunda ortadan kalkmaya mahkûm olmuştur. Bunun sonucu olarak, ayrı ırk ve dinleri gözetilmemeksizin bütün Osmanlıların aynı hak ve işlere sahip olabilmeleri kabul edilmiştir. İmparatorluğun içindeki yabancılara tanınan kapitülasyonlarda, herkese tatbik edilen tek kanun fikriyle çelişkiye düştüğü için hücumu uğramıştır. Fakat işe ihtiyatla girişen Jön Türkler tahakkuk ettirmeyi düşündükleri siyasi ve sosyo-ekonomik reformların kısa bir zaman içinde başarılacağını biliyorlardı. Bu gaye ile yabancı Devletlerle olan münasebetlerinde çok büyük olgunluk ve sabır göstermişlerdir.

Jön Türkler İmparatorluğu Avrupa'nın baskısından kurtarmaya azimlidirler. Fakat bu onları müfrit bir Avrupa düşmanı haline çevirmedi ve Jön Türkiye ile Avrupa arasında bir çeşit sevgi-nefret karışımı bir ilişki süregeldi. Jön Türkler Avrupa'daki kuvvet dengesinden ve onun baskısından hoşlanmamakla beraber, memlekette modern iktisadi bir yapı kurmak ve onu muhafaza etmek için Avrupa'dan gelecek sermaye yatırımlarına ihtiyaç olduğuna ve İmparatorluğun çökmekte olan idari bünyesini yeniden teşkilâtlandırmak için Avrupa'lı uzmanların gerekliliğine inanıyorlardı. Siyasi ve

14 Ahmed Rıza ve Nâzım Bey'in Sir Edward Grey ve Sir Charles Hardinge ile görüşmeleri, Grey'den Lowther'a, Özel, Londra, 13 Kasım, 1908, Ing. Dış. Bak. kayıt no. 800/184A.

15 Kâmil Paşa'nın programı, *Tanin*, no. 6786, 16 Ağustos, 1908. Hilmi Paşa'nın programı, *Tanin*, no. 261, 25 Mayıs, 1909; Hakkı Paşa'nın programı *Yenî Tanin*, no. 33, 26 Ocak, 1910; Said Paşa'nın programı *Tanin*, no. 124, 19 Ekim, 1911.

iktisadi bürriyeti kaybetmemek şartıyla Avrupa'dan gelecek sermaye ve bilgiyi kullanmaya istekliydiler¹⁶. Büyük bir saflıkla bunun mümkün olabileceğine inanıyorlardı! Bir çelişmeye düşerek İngiltere'nin daha faal bir rol oynamasına müsaade etmişlerse, bu İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğunda en az imtiyazı olan bir devlet olmasından ileri geliyordu. Almanya Abdülhamid'in himâyesi sayesinde İstanbul'da güçlü bir siyasi mevki kazanmış ve Bağdat Demiryolu gibi kıymetli bir imtiyazlarda bu mevkiini devam ettirmiştir. Fransa'nın İmparatorluktaki mâli çıkarı hayli genişti ve bir Fransız kuruluşu olan Osmanlı Bankası kanalıyla oldukça geniş bir siyasi baskı temin ediyordu¹⁷. Yeni imtiyazlar temin etme yarışmasında Fransa ve Almanya'nın karşısında İngiltere'yi desteklerken, Jön Türkler bu iki devletin imtiyazlar konusundaki tekeli ortadan kaldıracaklarını ve Osmanlı Hükümetine daha geniş bir bağımsızlık temin edeceklerini umuyorlardı.

Makedonya'da ihtilâl vuku bulurken İttihat ve Terakki Cemiyetinden bir kişi 12 Temmuz 1908 tarihinde Manastır'daki İngiliz Konsolos vekilini ziyaret etmiş ve Mr. Heathcote'dan o bölgede meşrutî bir idare kurulduğu takdirde İngiliz Hükümetinin ne şekilde davranacağını sormuştu. 'Partisinin İngiltere ile olan geleneksel dostluk siyasetine dönme arzusunda olduğunu ısrarla bildirmiş ve buradaki diğer Devletlerin Konsolosluklarıyla bu yönde temasa geçilmeyeceğini de bu münasebetle söylemiştir¹⁸. Yeni İngiliz Sefirine İstanbul'a geldiği zaman gösterilen kabul merasimi Jön Türklerin umutlarını nereden topladıklarını açıkça belirtiyordu. İngiltere'nin üzerinde hassasiyetle durduğu Mısır ve Kıbrıs konularında Jön Türkler uzlaştırıcı bir siyaset yolu tutuyorlardı. Lowther şöyle diyordu bu konuda: 'Kıbrıs ve Mısır konusunda şikâyet ve yakınmalar yoktur ve umumi görüş şudur ki İngiliz idaresi altında Mısır ve Kıbrıs iyi bir hükümete sahip olma mutluluğuna erişmişlerdir ve yeni rejim kendisi içinde böyle bir hükümet şeklini

16 1908 de Babıâli M. Laurent (Fransa)'ı danışman olarak Maliye Nezaretinde, Mr. Crawford'u (İngiltere) Gümrük Dairesinin yeniden teşkilâtlandırılmasında, Sir W. Willcocks'u (İngiltere) Nafia Nezaretinde, Amiral Gamble'i (İngiltere) Osmanlı Donanmasının yeniden teşkilâtlandırılmasında ve General Von der Goltz'u (Almanya) ordunun yeniden teşkilâtlandırılmasında kullanmıştır.

17 'Yakın Doğuda Fransız Çıkarları' 1 ve 2, *The Times*, Londra, 17 ve 24 Haziran, 1910. Osmanlı Bankasının Türk siyasetindeki rolü için bkz. *Tanin*, no. 727, 9 Eylül, 1910 ve *The Times*, 19, 23 ve 24 Eylül, 1910.

18 Heathcote'dan Barclay'e, Manastır, 13 Temmuz, 1908, Barclay'den Grey'e yazısının eki olarak, no. 400, gizli, 20 Temmuz, 1908, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/544/25649.

arzulamaktadır!¹⁹ Jön Mısırlılar kendi hareketleri için yardım aramak gayesiyle İstanbul'a vardıkları zaman:

'... kimse onlara yardıma girişmemiştir. Kötü bir idare elinde mutazarır olmadıkları, İngiliz vasiyeti altına gireliberi gelir kaynaklarının israf edilmemiş olduğu ve halka hiçbir baskı yapılmayıp her türlü sosyal hürriyetlerden faydalandıkları ve şimdiye kadar görülmemiş bir refah ve emniyet ahvaline eriştikleri kendilerine bildirilmiştir. Bu heyet İstanbul'da hiçbir destek görmediği gibi fikirlerini burada ifade etmelerine bile müsaade edilmiştir.'²⁰

Meşrutiyetin tekrar yürürlüğe konmasını tâkip eden aylarda İngiltere'nin itibarı hayli yüksekti. Ekim 1908 de Bulgaristan'ın bağımsızlığının ilânı ve Bosna ve Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna ilhakıyla İngilizlerin itibarı daha da artmıştır. Avrupa'nın yeni rejime karşı takındıkları tavır Jön Türkleri çok sinirlendiriyordu. Avusturya-Macaristan'a ve onun müttefiki Almanya'ya karşı çok menfi hisler besliyorlardı. Hatta Bulgaristan'ın bağımsızlığının ilân edilmesinde Rusya'nın parmağı olduğundan şüphe edilmekteydi. Nazarlarında sadece İngiltere'nin itibarı lekelenmemiştir.

Berlin Anlaşmasını imzalayan diğer devletlerin, bu arada bilhassa Türkiye'nin fikirlerini almadan, Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan'ın kararlarını İngiltere'nin tanımıyacağını Grey, 5 Ekim tarihinde Türk Sefirine bildirmiştir²¹. Grey Babıâli'ye, harbe girmemesini tavsiye etmiş ve Türkiye'nin talep ettiği tazminatı desteklemek için elinden gelen herşeyi yapacağına söz vermiştir²². Bu buhranlar sırasında İngiltere meseleleri muayyen bölgelere münhasır kılma ve mümkün olan şartlar dabilinde Türkiye'yi destekleme siyasetini izlemiştir. İmza sahibi devletlerin bir toplantıya çağırılması fikrine Grey aykırıydı, çünkü böyle bir toplantıda tartışmaların Boğazlar meselesi gibi önemli sorunlara dönebileceğini düşünüyordu. Böyle bir toplantı Babıâli'ye fayda getirmeyip durumu daha da kötüleştirebilirdi. Her büyük devlet Türklerden tazminat talebine girişebilirdi ve 'Fransa, Almanya ve İngiltere'ye ne gibi bir tazminat verileceğini tayin etmek kolay bir iş değildi.'²³

19 1908 Yıllık Raporu, Lowther'dan Grey'e yazısı içinde, no. 105, gizli, Beyoğlu, 17 Şubat, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/768/7053.

20 Yukarıdaki kaynak, s. 7-8.

21 Grey'den Lowther'a, no. 284, gizli, İng. Dış. Bak., 5 Ekim, 1908, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/551/34595.

22 Yukarıdaki kaynak.

23 Grey'den Bertie'ye, no. 477, gizli, 5 Ekim, 1908, İng. Dış. Bak kayıt no. 371/551/34775.

İstanbul hayal kırıklığına uğramış, eli kolu bağlı bir haldeydi. Jön Türkler yalnız bırakılmanın umutsuzluğu içindeydiler. Bu hayal kırıklığının bir tepkisi Avusturya-Macaristan'a karşı açılan iktisadi boykotta kendini gösterdi. Bunun dışında, yeni rejimin aleyhinde tepki gösterilir korkusuyla, Türkiye durumu mutedil bir şekilde karşılamayı tercih ediyordu. *Tanin* gazetesi Avusturya'nın maksadının meşrutiyete bir darbe indirmek ve yeni rejimi yıkmak için karşı tepki gösterenlere yardım etmek olduğunu ileri sürüyor ve durumun itidal ve soğukkanlılıkla karşılanmasını tavsiye ediyordu²⁴. İşin bu safhasında başka türlü bir yol tutmayı düşünmek de zaten kolay olamazdı.

Bu hal ve atmosfer hüküm sürerken ileri gelen İttihatçılardan Ahmed Rıza ve Nâzım Bey Sir Edward Grey'i ve Sir Charles Harding'i ziyaret etmek üzere Londra'ya gittiler. İngiltere'nin Türkiye ile ittifak yapmasını teklif ettiler ve akabinde Fransa'nın da bu anlaşmaya katılacağından emin olduklarını bildirdiler²⁵. Bu konuda Grey şöyle yazıyordu :

'Zaman zaman bazı dostluklar ve anlaşmalara girmekle beraber kuvvetli bağlara girmenin pek âdetimiz olmadığını kendilerine bildirdim. Japonya ile ittifak imzaladığımız bir gerçektir fakat bu Uzak Doğu'daki bazı Irak meselelere münhasırdır.

'Türkiye'nin Yakın Doğu'nun Japonya'sı olduğunu ve Türkiye ile aramızda hâlâ yürürlükte olan Kıbrıs Mukavelesinin bulunduğunu ifade ettiler.

'Türkiye'de başardıkları işleri alâka ile tâkip ettiğimizi, kendilerinin iyiliklerini istediğimizi ve eğer arzu ederlerse gümrük işlerini ve emniyet kuvvetini organize etmek için eleman göndererek iç işlerinde kendilerine yardım edebileceğimizi bildirdim.'²⁶

Bütün bu devre boyunca İngiltere'nin Jön Türklerle münasebetlerini tayin eden siyaset, bir yandan İngiliz dış siyasetinin bir bütün olarak ele alınıp düzenlendiği Dışişleri Bakanlığında; diğer taraftanda ana vatandaki Hükümetin siyasetini mümkün olduğu kadar yakinen icra etmekle görevli İstanbul'daki İngiliz Sefaretinde olmak üzere, iki ayrı seviyede vücuda getirilmekteydi. İngiliz Sefareti aynı zamanda Türkiye'de hüküm süren umumi efkârı yorumluyor, ve Babiâli'nin görüş ve amaçlarını Hükümetine izah ediyordu. Çeşitli faktörler dikkatle incelenip tartılacak olursa, bu siyaset

24 *Tanin*, no. 69, 8 Ekim, 1908.

25 Grey'den Lowther'a, Özel, Londra, 13 Kasım, 1908, İng. Dış. Bak. kayıt no. 800/185A.

26 Yukarıdaki kaynak.

objektif bir atmosfer içinde ifâde edilmekle beraber, şahsiyetlerin ve peşin hükümlerin büyük rol oynadığı son derece subjektif bir atmosfer içinde tatbik ediliyordu.

İngiliz Sefaretinin İstanbul'daki statüsü bu ihtilâlle esaslı bir değişikliğe uğradı. Jön Türkler Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerinde yabancı sefaretlerin sahip oldukları güç ve nüfuzu ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı. Bu gaye ile yabancı tercümanların geçmişte kolaylıkla halledebildikleri ufak meselelerde şimdi güçlük çıkarıyorlardı. Rıfat Paşa Hariciye Nâzırı olunca tercümanları kabul etmeyi reddetmiş ve meseleleri ancak sefirlerle görüşmekte ısrar etmiştir. Tabii ki İngiliz Sefareti, durumlarında olan bu değişiklik ve 'Jön Türklerin bu kibir ve kabarmalarını ... pek nahoş ve asap bozucu'²⁷ bulmuştur.

İhtilâlden sonra vuku bulan bu değişiklikleri Lowther'da pek hazmedememiştir. Sir William White'ın emrinde Temyiz Mahkemesinin Başkanlığını yapmış olan Lowther, Osmanlı İmparatorluğuna ilk defa gelen biri değildi²⁸. Varışının hemen akabinde şöyle yazıyordu :

'Memlekette daha önce bulunmuş birisi olarak buraya varışında, vuku bulduğuna şahit olduğum hayret verici değişiklikleri anlayabilmek gücü, fakat İttihat ve Terakki Cemiyetinin sorumlu mevki sahibi liderlerden yoksunluğu beni ziyadesiyle şaşırttı.'²⁹

Emrinde çalışan şahıslardan biri Lowther'ı 'İttihatçıları devlet adamı rolüne ilk defa çıkan kişiler olarak küçümseyen, zengin ve pek saltanatlı bir seigneur...'³⁰ diye tasvir etmiştir. Bu itibarla Lowther'ın 'Yaşlı Türklerle', bilhassa İngilizlerin 'Türkiye'nin Büyük İhtiyarı' diye adlandırdıkları ve kendisinin de yirmi sene evvel Türkiye'nin sembolü olarak tanımış olduğu Kâmil Paşa ile münasebet kurmayı tercih etmesine şaşmamak gerekir. Kâmil Paşa başta iken İngiliz Sefareti İttihat ve Terakki'ye müsamahakâr

27 Sir Telford Waugh, *Turkey Yesterday, To-day and Tomorrow* (1930), s. 131; On-dokuzuncu asırda İngiliz tercümanlarının Osmanlı İmparatorluğunda oynadığı başarılı rol için bkz. Allan Cunningham, 'Dragomania: The Dragomans of the British Embassy in Turkey,' *St. Antony's Papers*, no. 11, Middle Eastern Affairs, no. 2, s. 81-100. Tercümanların nüfuzlarının azalması üzerine bkz. Sir Andrew Ryan, *The Last of the Dragomans* (1951) ve Noel Buxton, 'Young Turkey After Two Years', *The Nineteenth Century*, cilt. LXIX, 1911, s. 427.

28 Waugh, dipnot. 27, s. 21.

29 Lowther'dan Grey'e, Tarabya, 4 Ağustos, 1908, B.D., cilt. V, s. 264.

30 Ryan, dipnot. 27, s. 71. Kâmil Paşa'nın Lowther hakkında görüşü için bkz. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, cilt. XXIII, 1960, s. 147.

davranmaktaydı. Cemiyet Kâmil'i mevkiinden uzaklaştırmaya niyetlenince, Sefaretin tutumu tehlikeli ve kindar bir hal aldı.

Cemiyet Büyük Britanya ile iyi münasebetlerini devam ettirebilmek için Kâmil'in çok işe yarayacağını biliyordu. Çok yaşlı olmasına rağmen, Cemiyet Kâmil'i başta tutmaya niyetli olduğunu Eylül ayında Lowther'a bildirdi³¹. Fakat Saray'ın istibdatını kırmış olan İttihatçılar Kâmil'in bu istibdatı Babiâli'ye aktarmasına müsaade ederek, kendi mevkilerini tehlikeye düşürmemeye kati surette kararlı idiler.

Babiâli'nin direği olan Kâmil Paşa hükümet içinde hukuki bir dayanağı olmayan bir grubun işlere karışmasına pek sinirleniyordu. Ahmed Rıza ile Nâzım Bey'in Avrupa'nın başkentlerine gidip Osmanlı Hükümetinin temsilcileri gibi konuşmalarından Lowther'a şikâyetle bahsetmiştir³². Cemiyet Kâmil'e danışmadan onu Balkan Cemiyetini kabul merasimiyle görevlendirince Kâmil gücünmüş ve bunu hakaret telâkki etmiştir³³. Kâmil, Cemiyetin Türk siyasetindeki nüfuzunu kırarak, kendi başına hareket etmeye kararlı idi. Meclis bir kere toplanınca bunu başarabileceğini düşünüyordu, çünkü İttihatçıların Mecliste ekseriyete hükmedemeyeceklerinden emindi³⁴.

Kâmil'in kendine olan bu güveninden telâşa kapılan İttihatçılar, kendi organları olan gazetelerde Kâmil'in şahsına ve siyasetine hücum ederek faaliyetlerini tahdite çalışıyorlardı. Fakat birkaç müfrit İttihatçı hariç, Cemiyet bir bütün olarak Kâmil Paşa'yı düşürmeye istekli değildi. Bu sebepten 13 Ocak 1909 tarihinde, dışişlerine dair bir müzakerenin akabinde, Kâmil'e büyük bir ekseriyetle güven oyu verdiler³⁵. Kâmil ve Liberal Muhalefet bu güven oyunu kendi zaferleri ve Cemiyetin mağlubiyeti olarak kabul ettiler. Meclisin desteğini kazandıkları ve Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan'la görüşmelerin ilerlediği şu anın, kendi seçtikleri Harbiye ve Bahriye Nazırlarını tayin etmeye ve böylece karar selâhiyetini İttihatçıların

31 Talât ve Bahaeddin Şakir'in Lowther'la görüşmesi için bkz. Lowther'dan Grey'e, no. 541, gizli, Tarabya, 2 Eylül, 1908, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/559/31787.

32 Lowther'dan Grey'e, no. 855, gizli, Beyoğlu, 13 Aralık, 1908, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/546/43987.

33 Yukarıdaki kaynak.

34 Lowther'dan Grey'e, no. 415, gizli, İstanbul, 12 Aralık, 1908, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/557/43443.

35 *The Levant Herald* (İstanbul), 15 Ocak, 1909; Lowther'dan Grey'e, no. 40, gizli, Beyoğlu, 19 Ocak, 1909. İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/760/3127; Sir Adam Block'dan Harding'e, İst., 13 Ocak, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/762/2419.

elinden almaya çok müsait olduğunu düşünüyorlardı³⁶.

Kâmil 10 Şubat tarihinde Ali Rıza Paşa'nın yerine Hüseyin Nâzım Paşa'yı Harbiye Nazırlığına getirdi. Tümamiral Hüseyin Hüsnü Paşa Bahriye Nazırı olarak Arif Paşa'nın yerine geçirildi. Bunun üzerine Cemiyet derhal harekete geçti. Kâmil'in bu hareketi, anayasal prensipleri ihlâl eden ve Meclisin haklarına tecavüz eden bir askeri darbe olarak itham edildi³⁷. Bu sıralarda diğer devlet adamlarına danışmadan böyle önemli değişiklikler yapan bir Sadriâzamlı birlikte çalışmak istemediklerini söyleyen dört nazır, kabineden istifa ederek durumu protesto ettiler³⁸. 13 Şubat Cumartesi günü Meclis toplanarak Kâmil'in yaptığı nazırlık değişiklikleri için bir gensoru verdi. Kâmil Meclise çağırılmış, fakat gensoruyu ikna ve tehdit yollarıyla geri bıraktırmak amacıyla toplantıya gelmemiştir. Fakat Meclis durumu ertelemeye niyetli değildi ve Kâmil'in izahatını dinlemeden mebuslar 8'e karşı 198 oyla güven oyunu reddettiler³⁹.

Kâmil'in düşerse Britanya ile olan münasebetlerinin bozulacağını İttihat ve Terakki biliyordu. Bunu önlemek için Lowther'a bir heyet yolladılar. Delege, anayasaya aykırı hareketlerinden dolayı Kâmil'e muhalefet edilmiş olduğunu izah ederek, onun yerine tayin edilecek kimse İngiltere ile aynı dostluk siyasetini gütmese Cemiyetin onu desteklemeyeceğine söz verdi⁴⁰. Kâmil'in yerine Sadriâzamlığa getirilen Hüseyin Hilmi Paşa, İngiltere'ye karşı siyasetinin seleflerinin siyasetinden farklı olmayacağını ve İngiliz Hükümetinin tavsiye ve desteklerine güvendiğini Lowther'a bizzat kendisi söyledi⁴¹. Fakat Lowther İttihatçılar hakkında kararını çoktan vermişti ve bu tip uzlaştırıcı taahhütlerle fikrini değiştirmeye yanaşmıyordu⁴².

Lowther'ın İttihat ve Terakki hakkındaki görüşlerinin Aralık 1908 tarihlerinde, İttihatçı basın Kâmil'e hücumları sırasında değişmiş olduğu mektuplarından anlaşılmaktadır. Lowther Alman Sefaretinin bu hücumlar-

36 İsmail Kemal, *The Memoirs of İsmail Kemal Bey* (1920) s. 324.

37 Lowther'dan Grey'e, no. 102, gizli, Beyoğlu, 15 Şubat, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/760/7050; A.F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, (1951), s. 18-9, Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyetin İlan ve Otuzbir Mart Hadisesi* (1960), s. 35-6.

38 Türkgeldi, dipnot. 37, s. 20, İsmail Kemâl, dipnot. 36, s. 324.

39 Lowther'dan Grey'e, dipnot. 37, Türkgeldi, s. 20-1.

40 Lowther'dan Grey'e, no. 51, gizli-tel., İst., 14 Şubat, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/7605984; Hüseyin Cahit, 'Kabinenin Sükûtu ve İngiltere', *Tanin*, no. 109, 15 Şubat, 1909, no. 371/760/6275.

41 Lowther'dan Grey'e, no. 53, gizli-tel., İst., 15 Şubat, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt

42 Lowther'dan Grey'e, dipnot. 40.

da parmağı olduğunu izah ederken, İngiliz Dışişleri Bakanlığının Cemiyete karşı beslediği hayırhah bir tarafsızlık siyasetinin husumete dönmesinde etkili olacağını ummaktaydı⁴³. Fakat Almanya'nın Cemiyeti etkilediği konusunda Dışişleri Bakanlığı ikna olunamadı⁴⁴. Daha sonraki mektuplarında Lowther İttihatçıların aşırı milliyetçiliğe doğru gittiklerini yazıyor ve 'Hükümet kendilerine güvenilebilen tecrübeli insanların ellerinde olmadıkça, parası olanların onlara para ödünç vermeye yanaşmayacaklarını'⁴⁵ kendilerine açıkça bildirerek, bu aşırı hareketlerinin sınırlanmasını teklif ediyordu. Kâmil'in düşmesinden sonra Lowther'ın İttihat ve Terakkiye karşı tutumu, onları baştan indirmek için Muhalefete karşı gösterdiği açık bir ilgi ve hatta gizli bir anlaşma şeklini almıştır. Şubat ayından 13 Nisandaki karşı-ihtilâl kadar 'İngiliz Sefareti ... İsmail Kemal ve Cemiyetin düşmanlarına kur yapmıştır.'⁴⁶ Lowther'la sadece bu şahıslar görüşebilmişler ve onu, halkın yüzde 80 ininin İttihat ve Terakkiyi istemediğine ve 'Sultanlık veya Halifelik geleneklerinden bile yoksun olan bu adamların yeni istibdatından kurtulmak için İngiltere'nin yardımını belediklerine...'⁴⁷ ikna etmişlerdir.

İngiliz Sefaretinin karşı-ihtilâlde oynadığı rolü tayin etmek güçtür. Dışişleri Bakanlığındaki kaynaklar bu konudan pek az bahsetmektedir. Çağdaş Türk kaynakları da pek sarıh değildir. Bundan iki sonuç çıkarılabilir: birincisi, bu işte Sefaretin hiç rol oynamadığı, ikincisi ise Sefaretin bu işin izlerini büyük bir dikkatle kapamış olduğudur. Bu olaylara şahit olan Halide Edip ve diğer şahıslardan öğrendiğimize göre bu isyanın baş yapılarından biri olan Derviş Vahdeti 'İngiliz Sefaretinin parayla tutulmuş bir ajanı, Fitzmaurice'in bir aleti olarak kabul edilmekteydi.'⁴⁸ Eğer bu doğrusa, Vahdeti'nin çıkardığı gerici gazete Volkan'ın karşı-ihtilâlden önceki

43 Lowther'dan Grey'e, dipnot. 34.

44 Hardinge'in Zabıtı, zikreden: yukarıdaki kaynak.

45 Lowther'dan Grey'e, Özel, İst., 29 Aralık, 1908, İng. Dış. Bak. kayıt no. 800/78.

46 Francis McCullagh, 'The Broad Road', *The Evening Leader*, 3 Şubat, 1910. Bir gazeteci olan McCullagh bu olayları İstanbul'da izlemiştir. Aynı yazarın diğer eserleri : 'The Constantinople Mutiny of April 13', *The Fortnightly Review*, sayı. no. 86, 1909, s. 58-69 ve *The Fall of Abd-ul-Hamid* (1910).

47 Lowther'dan Grey'e, no. 151, gizli, Beyoğlu, 3 Mart, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/761/8914.

48 Halide Edip, *Memoirs* (1926), s. 278. Bu makalenin yazıldığı tarihten daha sonra yabancı devletlerin Türk siyasetine karışmasını aydınığa çıkaran daha başka deliller bulunmuştur. Bkz. Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihe Gördüklerim ve Geçirdiklerim* (1888-1918), cilt. I, İst. (1970), s. 94 ve sonrası; Doğan Avcıoğlu, *31 Martta Yabancı Parmağı* (1969) ve Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, (1970).

günlerde İstanbul'da nasıl bedava dağıtıldığını açıklamak mümkün olabilir. Saray'ında Vahdeti'ye para yardımı yaptığı söylenir. Fakat Abdülhamid'in birinci kâatibi Ali Cevat, para yardımı için ricada bulunmuş fakat Saray bunu reddetmiştir diye yazar⁴⁹.

İleri gelen İttihatçılardan İstanbul Mebusu ve *Tanin* gazetesinin yazı işleri müdürü Hüseyin Cahit Yalçın, İttihat ve Terakki'nin ve İhtilâlin durumunu sarsmak için Fitzmaurice'in nasıl çalıştığını anlatırken, Meşrutiyet süresince en uğursuz rolü oynayan bir mürâi diye ondan söz eder⁵⁰. *Times* gazetesinin İstanbul muhabiri P.P. Graves, isyan sırasında Fitzmaurice'in Yıldız'ı defalarca ziyaret etmesi İngilizlerin aleyhine dedikodular çıkmasına sebep olmuştur, diye yazar. Fakat bu muhabir, Fitzmaurice'in Yıldız'a yalnız Muhafız alaylarının ne yapmaya niyetli olduklarını ve Sultan'ın meseleye karışıp karışmadığını ... öğrenmek amacıyla⁵¹ gittiğini belirtir.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı da, Fitzmaurice'in faaliyetlerinden şüphe ettiklerini Lowther'a yazmıştır. Hardinge baş tercümanın kendisine herşeyi söyleyip söylemediğini sormuş ve 'Türkler tarafından tabii olarak senin 'çok yakınım' kabul edilen ve bizim bilgilerimize göre de kolaylıkla etki altında kalabilen bir İrlanda'lı olan Fitzmaurice'e tesir ederek, onun Jön Türklere ilgi göstermesinin⁵² sağlanmasını bildirmiştir. Bundan üçbuçuk yıl sonra Fitzmaurice, İttihat ve Terakki'nin aleyhinde entrika çevirdiğine veya Kâmil Paşa'yı desteklediğine dair yapılan ithamları reddetmiştir⁵³.

İngiliz Hükümetinin temin ettiği parayla İstanbul'da çıkan *Levant Herald* gazetesinin, 13 Nisan ihtilâlinde önceki devrede İttihat ve Terakki'nin aleyhinde aktif olarak çalıştığını biliyoruz. Sefaretin baş tercümanlığını yapmış olan ve 1909 da Dünyunu Umumiyye Başkanlık eden Sir Adam Block bu durumu Hardinge'e bildirmiştir. Sefaretin bu gazeteyi satın alıp işletmesini bile teklif etmiştir. Hatta Otuzbir Mart Vak'asından önce bile Fransızca olarak çıkan bir risalede, İttihatçılar *Levant Herald*'in ve onun İngiliz tabiyetindeki Malta'lı yazı işleri müdürü Mizzi'nin davranışlarını kınamışlardır⁵⁴.

49 Ali Cevat, dipnot. 37, s. 45-6.

50 H.C. Yalçın, '1908 İnkilâbı İnkilâbı Değildi' *Yakın Tarihimiz*, 1962, cilt. II, s. 179.

51 P.P. Graves, *Briton and Turk* (1941), s. 136.

52 Hardinge'den Lowther'a, Özel, 1 Mayıs ve 29 Haziran, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 800/185A.

53 Fitzmaurice'den Tyrrell'e, Özel, İst., 18 Aralık, 1912, İng. Dış. Bak. kayıt no. 800/79.

54 Block'dan Hardinge'e, Özel, İst., 12 Mayıs, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 800/184; Ali Namık (Namık), *Le Levant Herald devant l'opinion publique; un journaliste étranger qui intervient violemment dans la politique intérieure de notre pays*, İst. (1909).

Karşı ihtilâlde Sefaretin oynadığı rol işte buydu.

1913 de Mahmut Şevket Paşa'ya işlenen suikastten bir kaç gün önce İngiliz Sefareti, Kâmil Paşa'nın İstanbul'a gelişiyle ilgili olarak bazı şüpheli işlere girişmiştir⁵⁵. Başkent'in askeri kumandanı Cemal Paşa hatıralarında Fitzmaurice'i, Mahmut Şevket Paşa'nın suikastini hazırlayan şeytanın kendisi olarak tasvir eder⁵⁶. İstanbul'a varınca Kâmil tam manasıyla İngiliz Sefaretinin himayesi altına alınmıştı. Cemal Paşa eski Sadrâzâmın memleketten dışarı çıkarılmasına çalışınca Fitzmaurice işe karışıp Kâmil'in kalmasını başarmıştır⁵⁷. Görünüşe göre Lowther sefir kaldığı sürece İttihatçılar, Fitzmaurice'in siyasetlerine karışmasına mani olamayacaklardı. Fakat Şevket Paşa'nın öldürülmesinden ve Sir Louis Mallet'in yeni İngiliz Sefiri olarak gelişinden sonra, İttihatçılar suikasttaki rolleri yüzünden Fitzmaurice'in ve Askeri Ateşe Binbaşı Tyrrell'in İngiltere'ye yollanmalarını talep ettiler. Bu talep hemen yerine getirildi⁵⁸.

Karşı-ihtilâl 12/13 Nisan gecesi 1909 da oldu. Bu isyan süresinde İngiliz Sefareti Ahrarcılara ilgi ve destek gösteriyordu. Daha sonra 1911 de Hürriyet ve İtilâf Fırkası adını alan Ahrar Fırkası başkanı İsmail Kemal'in ricası üzerine, isyanın 'Meşrutiyeti tehlikeye düşürmediğini halka anlatmaları' için Lowther, Makedonya'daki konsoloslara talimat vermiştir. Üçüncü Ordusunun duruma el koyması ancak bu şekilde önlenebilir diye umulmuştur⁵⁹. Bu tedbir istenilen sonucu vermemiş ve Hareket Ordusu Makedonya'dan gelip İstanbul'u muhasara etmiştir. Bunun üzerine İngiliz Sefaretinin baş tercümanı olan Mr. Fitzmaurice'in işgal ordusuyla görüşmeye giden heyete refakat ettirilmesi Lowther'den talep edilmiştir. İngiliz desteğinin böyle açık bir deliliyle Ahrarcılar pazarlıkta daha kuvvetli bir durumda olacaklarını hesaplıyorlardı⁶⁰. Fakat bundan da bir başarı sağlanamamış ve Üçüncü Ordu yerinde kalmıştır.

55 Lord Kitchener'dan Lowther'a, tel., 7 Nisan, 1913; Lowther'dan Kitchener'a, Beyoğlu, 8 Nisan, 1913; Kithchener'dan Lowther'a, Kahire, 22 Nisan, 1913; Lowther'dan Kitchener'a, tel., Beyoğlu, 22 Nisan, 1913, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/2452/1574.

56 Cemal Paşa, *Hatıralar* (1959), s. 43. Bu satır eserin İngilizce çevirisinde yoktur, Djemal Pasha, *Memories of a Turkish Statesman, 1913-1919*, Londra (1922), s. 30.

57 Yukarıdaki kaynak, s. 43.

58 Yukarıdaki kaynak, s. 112. Olaydaki rollerini belirten cümle İngilizcesinde yoktur.

59 İsmail Kemal, dipnot. 36, s. 343, Lowther'dan Grey'e, no. 287, gizli, İst., 20 Nisan, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/771/15783.

60 Lowther'dan Grey'e, no. 129, gizli-tel., İst., 17 Nisan, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/770/14474.

Lowther'in Muhalefeti desteklemekteki amacı Kâmil Paşa'yı Sadriâzamlığa geri getirmektir. Lowther, Kâmil'in tekrar Sadriâzamlığa, Nâzım Paşa'nın Harbiye Nezaretine, Said Paşa'nın da Hariciye Nezaretine tayin edildiklerini 13 Nisan gecesinde Grey'e bildirdi⁶¹. Lowther'in yanlış haber aldığı bir gerçektir, fakat muhtemelen bu tayinleri Ahrarcılar plânlamış ve yapılacağını ummuşlardır. O gece 8.5 dan sonra Tefik Paşa Sadrazamlığa getirilmiş ve ayaklanan taburlar ancak yeni nazırların tayinleri ilân edildikten sonra olduğu dağılmışlardır. Lowther Tefik'in daha 'silik' bir insan olduğu için tayin edildiğini ve muhtemelen Sultan'ın, İttihat ve Terakkiyi daha çok yakından methetmişken, aniden Kâmil'i başa getiremeyeceğini ...⁶² düşünerek teselli buluyordu. Ahrarcılar dizgine iyice yapışınca Kâmil'in gene başa getirileceğini hâlâ umuyordu. Karşı-ihtilâl böylesine bastırılmasaydı belki de Kâmil geri getirilebilirdi.

Grey'in Türkiye'ye karşı tutumu iyiliksever bir tarafsızlıktır. 1908-1914 yılları boyunca Grey, tabii ki daha çok Avrupa'nın durumu ile uğraşmış ve böylece diğer devletlerin şüphe ve kıskançlıklarını uyandırmayacak kadar bir Türk taraftarlığı gütmüştür. Bu sebepten bir Türk-İngiliz ittifakı hiçbir zaman düşünülmemiştir. Jön Türklere bir alâka beslerken, onların çeşitli hedefleri arasında fark gözetmemiştir. 'Anayasal hükümet ve reform hedeflerini doğrulukla ve sadece halkın çıkarını düşünerek izliyecek olan herhangi bir Türk Hükümetini'⁶³ desteklemek Grey'in prensibiydi. İttihatçılar veya Ahrarcılar başta olmuş, onu pek ilgilendirmiyordu.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Lowther'in mektuplarından, Sefirinin kendi siyasetlerini lüzumundan fazla bir rahatlıkla yorumladığını ve hatta verilen talimatın muhtemelen dışına çıktığını anladılar. Kâmil'in düşüşünden bir hafta önce, 6 Şubat 1909 da Hardinge, Bakanlığın şüphelerini ortaya koyarak şöyle yazıyordu :

'Telgraflarımızda Türklere nasıl bir konuşma yaptığınıza dair maalesef hiçbir bilgi vermiyorsunuz ve bu sebepten pek birşey bilmediğimiz için fikirlerimizi destekliyecek ve siyasetimizi ileri sürecek görüşlerin çoğu zaman size faydalı olabileceğini tahmin etmiyorum ... Türklere söylediğiniz sözleri ve onların da bu sözleri nasıl karşıladıklarını bize yazmanız kendi çıkarınız

61 Lowther'dan Grey'e, no. 108, gizli-tel, İst., 13 Nisan, 1909, saat 20.30, İng. Dış. Bak kayıt no. 371/770/13942.

62 Lowther'dan Hardinge'e, İst., 14 Nisan, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 800/184.

63 Grey'den Lowther'a, no. 242, gizli, 15 Nisan, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/775/15783.

için de daha iyi olacaktır ... Sadriâzam'a karşı tuttuğunuz yolu açıklamamakla kendinize karşı da haksızlık etmiş oluyorsunuz.⁶⁴

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Kâmil'in düşüşünden pek memnun değildi, fakat gene de durumu sükûnetle karşıladı, Saray rejimini yeniden getirmedikçe, hiçbir rejimin İngiltere için tehlikeli olmayacağını biliyorlardı. Bundan dolayı 'yeni rejime karşı hislerimizin değiştiğini hiçbir şekilde belli etmemesi ve bu şekilde yorumlanabilecek hiçbir harekette bulunmaması'⁶⁵ Lowther'a tavsiye edildi.

Karşı-ihtilâl İngiliz Dışişleri Bakanlığında hiçbir harekete sebep olmadı ve Grey, siyasetine uygun bir şekilde, anayasal hükümet ve reformları izlemesi şartıyla Tefvik Paşa'nın fiili hükümetini tanıdı⁶⁶. İsyân bastırıldıktan onbeş gün sonra Grey, Türkiye'de desteklenmesi lâzım gelen kimselerin İttihatçılar olduğuna şimdi her zamankinden daha çok inanıyordu ve bu konuda Lowther'a şöyle yazıyordu :

'Son üç dört ay içinde İttihatçılara ve Jön Türklere karşı tutumumuzda aşırı derecede tenkidkâr davrandığımızı zannediyorum ... halbuki onlar, güvenilir kişiler olduklarını gösterdiler ve bizde tenkidlerimizi azaltıp onlara daha çok ilgi göstermeliyiz.

'Bu görüşlerimi size bildirmemin sebebi şu ki, Türkiye için ümit vadeden tarafı tutmamız ve önemli konulardaki tavsiyelerimizde nüfuzumuzu kullanmamız bence ehemmiyete haiz bir noktadır.'⁶⁷

İngiliz Sefareti İttihatçılara yakınlık göstermezse onların Britanya'dan yüz çevirerek başka bir devlete dayanacaklarını İngiliz Dışişleri Bakanlığı gayet iyi biliyordu. Britanya Boğazlardaki mükemmel mevkiini kaybedecekti⁶⁸. Bakanlık altı yıldır bundan korkuyordu ve 2 Ağustos 1914 de Almanya ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmayla bu korku gerçekleşmiştir.

Buna rağmen Britanya, İstanbul'daki mevkiini Sefaretinin İttihatçı aleyhtarı tutumu yüzünden kaybetmiş değildir. Bu genellikle karşı-ihtilâlin Türk politikasına yüksek rütbeli subay diye ifade edilebilecek yeni bir faktörü getirmesiyle, Osmanlı İmparatorluğunun durumunda vuku bulan değişiklikten ileri gelmiştir. 1908 ihtilâlinin yapılmasında küçük rütbeli subay-

64 Hardinge'den Lowther'a, Özel, 6 Şubat, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 800/185A.

65 Hardinge'den Lowther'a, Özel, 23 Şubat, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 800/185A ayrıca 23 March, 1909.

66 Grey'den Lowther'a, dipnot, 53.

67 Grey'den Lowther'a, Özel, 30 Nisan, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 800/78.

68 Hardinge'den Lowther'a, Özel, 1 Mayıs, 1909, İng. Dış. Bak. 800/185A.

lar sayesinde ordu zaten önemli bir rol oynamıştı. Fakat yüksek rütbeli subaylar genellikle ihtilâl gruplarından uzakta durmuşlar ve hatta bazan Pa-dışahın tarafını tutmuşlardı. Bununla beraber 1909 isyanı, yasa ve düzeni sivil halkın muhafaza edemeyeceğini göstermişti. Hatta ordu nazarı itibare alınırca, işin daha da kötüsü, askeri disiplin gittikçe bozulmuş ve bu hal İstanbul garnizonunun isyanıyla sonuçlanmıştı.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa başkentte düzeni sağlayıp meşrutiyeti tekrar kurmak için, Hareket Ordusunun başına geçmişti. Fakat isyan bastırıldıktan sonra, Şevket Paşa'nın memlekette ordunun himayesi altında meşruti bir rejim kurulmasını istediği hareketlerinden açıkça belli oluyordu. Mayıs ayında tatbik edilen ve Mart 1911 e kadar uzatılan sıkı yönetimi, askeri politikacının başına oturarak sağlayacaktı⁶⁹.

Ordunun hükümete katılmasından sivil halk hiç hoşnut olmadı. Fakat ne Babîlî, ne de İttihatçılar Şevket Paşa'nın yüksek mevkiini sarsacak kuvvete sahip değillerdi. İttihatçılar karşı-ihtilâl sırasında bir hayli bozguna uğramışlardı. Şevket Paşa ise ilk üç kolordunun teftiş generali seçilerek mevkiini iyice kuvvetlendirmişti. Onun Harbiye nezaretinden ve Kabineden emir almasını önlemek için bu mevki özel olarak ihdas edilmişti. Mayıs 1909 da Şevket Paşa gerçekten bir diktatör olarak görülüyordu⁷⁰. İttihatçılar Almanya'ya hücumlarda bulunarak ordunun mevkiinin sarsabileceklerini düşündüler. Gelenekten ve yetiştirilme tarzlarından dolayı yüksek rütbeli subaylar, destek ve alâkayı Almanya'dan beklerlerdi. Bu sebepten Almanya'ya yapılacak olan hücumlar dolaylı olarak kendilerine yapılmış olacaktı. Bu manevranın bir aksi şekli, Almanya'nın rakibi olan Büyük Britanya ile dostluk kurmaktı. Bunların sonucu olarak İttihatçılar kendi siyasi menfaatleri için 1909 da Britanya ve Üçlü İtilâf Devletlerine baş vurdular.

Temmuz 1909 da Osmanlı Meclisinden bir heyet Paris ve Londra'yı ziyaret ediyordu⁷¹. Aynı ay içinde İttihatçılar Kâmil Paşa'ya müracaat ederek, kendi azalarından bir kısmını kabinesine almayı kabul ederse Paşa'yı başa getireceklerini teklif ettiler⁷². Osmanlı Deniz Şirketi olan Hamidiye ile İngiliz teşebbüsü olan Lynch Şirketinin birleştirilme plânına mani olduk-

69 Lowther'dan Grey'e, no. 654, gizli, Tarabya, 11 Ağustos, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/779/30767.

70 Conyers Surtees'den Lowther'a, no. 39, gizli, Beyoğlu, 14 Mayıs, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/776/19410, H.Z. Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, (1940), cilt. I, s. 42-5.

71 Lowther'dan Grey'e, no. 510, gizli, Tarabya, 1 Temmuz, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/778/25436. Ayrıca *The Times* (Londra), 2, 7, 8, 15, 16, 19, 20 Temmuz, 1909.

72 Lowther'dan Grey'e, Özel, İst., 20 Temmuz, 1908, İng. Dış. Bak. kayıt no. 800/78.

ları için, Mecliste Almanya'ya hücumlarda bulundular⁷³. Mahmut Şevket ve Alman Generali Von der Goltz, İttihat ve Terakkiyi baştan düşürmeye çalışmakla ve Alman çıkarlarına hasredilmiş bir askeri diktatörlük kurmakla itham edildiler⁷⁴. Şirketlerin birleştirilmesi konusunda Aralık ayında açılan Meclis müzakeresi, İngiliz ve Alman nüfuzlarından hangisinin baskın geleceğini tartışan bir havaya büründü. Birleşmeyi destekliyen Hilmi Paşa'ya güven oyu verilince adeta İngiliz nüfuzunun galip geldiği düşünüldü⁷⁵.

Bununla beraber bu İngiliz taraftarı davranışlar oldukça aldattıcıydı. Bu İngiliz taraftarlığı tutumlarında İttihatçılar gayrisamimi değillerdi fakat onlarla iyi münasebetler kurmaya İngiltere'nin Basra Körfezi ve Irak'taki mevkiileriyle ilgili meseleler mâni oluyordu. İttihatçılar Mısır'ı önemsememişlerdi, fakat Irak'ın durumu daha başkaydı; Mısır İstanbul'a mebus yollamıyor ama, Irak yolluyordu. İngiltere'nin iç işlerine karışmasından bıkan İttihatçılar, Mecliste İngiliz teşebbüslerine imtiyazlar vermeye taraftar grubun karşısına kuvvetli bir kanat olarak çıkıyorlardı⁷⁶. Lynch Şirketi olayında Jön Türkler Hilmi Paşa'yı desteklerken, imtiyazı bir İngiliz firmasına vererek Arap görünüşü hor göremezlerdi. Muhtemelen bu sebepten dolayı Mecliste büyük bir ekseriyetle güven oyu alışından iki hafta sonra, 28 Aralıkta, Hilmi Paşa istifa etti⁷⁷.

Hilmi Paşa'nın halefi Hakkı Paşa kendini, onun verdiği kararlara bağlı hissetmeyip hem selefinin Lynch imtiyazı ile ilgili kararını değiştirdi, hem de daha öteye giderek İngiliz müteşebbislerinin Irak'ta sahip olmayı tasarladıkları imtiyazları reddetti⁷⁸.

Britanya ile İttihat ve Terakki arasındaki münasebetler Hakkı Paşa'nın sadrîâzamlığı boyunca gerginliğini muhafaza etti. Bu gerginliğin bir se-

73 *Jeune Turc*, 12 Aralık, 1909, Marling'den Grey'e yazısının eki olarak, no. 967, çok gizli, İst., 14 Aralık, 1909, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/781/146061, ve Hüseyin Cahid, 'Almanlar ve Osmanlılar' *Tanin*, no. 464, 17 Aralık, 1909.

74 *Jeune Turc*, yukarıdaki kaynak.

75 *The Times*, 11, 13, 14 Aralık, 1909.

76 Ryan, dipnot. 27, s. 76-7; *Stamboul*, 22 Aralık, 1909 ve 1236 nolu Dosya, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/1911. Yahudilerin Filistin'e göçlerinin aleyhinde olan Arap kanadının Meclisteki rolü için bkz. Neville Mandel, 'Turks, Arabs and Jewish Immigration into Palestine, 1882-1914', *St. Antony's Papers*, no. 17, Middle Eastern Affairs, no. 4. s. 92 ve sonrası.

77 *The Levant Herald*, 29 Aralık, 1909.

78 Grey'den Lowther'a, no. 37, gizli-tele, 17 Şubat, 1910, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/1004/5693.

bebi Irak,⁷⁹ diğeri de 1910 da Babıâli'yle yaptıkları borç müzakerelerinde Britanya'nın Fransa'yı desteklemesiydi. Bu müzakerelerde Fransa 'Djavid Bey'i kırmaya' ve Türkiye'nin mâli meselelerinde söz hakkı kazanmaya çalışıyordu. Paris, Londra ve Berlin'de tekrarlanan müzakerelerden sonra, borç konusunda nihayet Almanya'da karar kılındı⁸⁰. Fakat İngiltere Üçlü İtilâfın kuvvetini muhafaza etmek için Türkiye'yi feda etmeye razı olduğunu bir kere daha gösteriyordu.

1911 Eylülünde çıkan Türk-İtalyan Harbi Britanya'nın İstanbuldaki mevkiini kuvvetlendirdi. Bu harbin çıkma korkusu İttihatçıları İngiltere'ye yanaşmaya zorlamıştı. Hüseyin Cahid Osmanlı basınının Pan-İslamcılığı uyandıracak sözlerden veya Mısır meselesine değinen sözlerden kaçınmasını tavsiye ediyordu. 'Jön Türkiye'nin ve İttihat ve Terakkinin, Mısır'ın iç işleriyle veya iç teşkilâtıyla hiç ilişkisi olmadığını ... bu sebepten Mısır meselesini ayaklandırıp Britanya ile olan dostane münasebetlerimizi bozmanın vahim bir hata olduğunu'⁸¹ söylüyordu. Bir defa daha Türkler kendilerini terkedilmiş hissediyorlardı. Tarafsızlık siyaseti başarısızlığa uğramış ve bir müttefike ihtiyaçları olduğunu anlamışlardı. Almanya, İtalya ile müttefik olduğu için Türkiye'ye yardım edemezdi. Tutulacak tek yol Üçlü İtilâf'la bir anlaşmaya varmaktı⁸².

29 Eylül 1911 de Hakkı Paşa'nın yerine geçen Said Paşa Büyük Britanya'ya harbe katılmasını talep eden resmi bir tebligatta bulundu⁸³. Bundan bir ay sonra ya sadece Britanya ile, ya da Üçlü İtilâf devletleriyle resmi bir anlaşma imzalamayı teklif etti. Ortaya koyduğu tek şart, Padişah'ın Trablusgarbi elinde tuttu, fakat Trablusgarp Kadısını tâyin etme hakkını

79 Sadrazam Hakkı Paşa ile 29 Aralık 1910 tarihindeki görüşmeye dâir muhtıra, Sir H. Babington Smith'ten Sir A. Nicolson'a yazısının eki olarak, İst., 30 Aralık, 1910, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/1240/636.

80 Block'dan Hardinge'e, İst., 21 Eylül. 1910. İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/994/38775; Cavid Bey'den Mr. Buxton'a, Conwell-Evans, dipnot. 3, s. 30-1.

81 Hüseyin Cahid, 'İttihad-ı İslâm ve Matbuat-ı Osmaniye', *Tanin*, no. 1100, 23 Eylül, 1911. Türkler, ordularının Mısır'ın içinden geçme hakkını kullanmamış veya hakları olduğu halde oradaki temsilcileri Hidiv'den Osmanlı Ordusuna asker yollamasını talep etmemişlerdir. Sir Thomas Barclay, *The Turco-Italian War and its Problems* (1912), s. 90-3.

82 Hüseyin Cahid, 'İttifak ve İtilaflar Karşısında Türkiye' *Tanin*, no. 1103, 28 Eylül, 1911, ve W. Langer, 'Russia, The Straits Question, and the Origins of the Balkan League,' *Political Science Quarterly*, 1928, cilt. XLIII, s. 359.

83 Sadrazamdan Tewfik Pasha'ya, 30 Eylül, 1911, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/1252/38346.

araya girerek İtalya'ya kabul ettirmesiydi⁸⁴.

Britanya ile anlaşma gerçekleşmiyordu. Mr. Ryan Türkiye'nin İngiltere'den destek beklememesini Kâmil'e bildirmişti⁸⁵. Bu anlaşmazlık durumunda İngiltere'nin tek düşüncesinin, ittifakın kendilerine o bölgede sağladığı kapitülasyonlar olduğunu, Grey İngiliz Parlamentosuna bildirmişti⁸⁶. Böyle bir zamanda Grey'in Türkiye ile anlaşma imzalaması imkânsızdı; bu anlaşma, harbi Avrupa'ya sıçratabilirdi. Bununla beraber Grey bir anlaşma fikrini tümüyle reddetmedi ve Britanya'nın tarafsızlığını ilân etmiş olduğunu bir zamanda anlaşma müzakerelerine girişmeyeceğini Türk Sefirine bildirdi. Fakat Türkiye ile İtalya arasında tekrar barış sağlanınca, 'Osmanlı İmparatorluğu ile kendi memleketi arasında sağlam ve devamlı temellere dayanan mükemmel bir anlaşmayı tesis etmek için tutulması gereken yolları, Haşmetli Osmanlı Hükümetiyle birlikte müzakere etmeye ve incelemeye'⁸⁷ hazır olduğunu belirtti. Britanya'nın bu çekimserliğine rağmen İstanbul'daki itibarı hiç kırılmadı ve Jön Türk basını Britanya ile daha yakın bir bağ kurma taleplerini devam ettirdi⁸⁸.

Harp, İttihatçıların memleketteki itibarına ciddi bir darbe indirmişti. Hakkı Paşa istifaya zorlanmış, onu takip eden aylarda İttihat ve Terakkinin nüfuzu kırılmaya devam etmiş ve Ocak 1912 tarihlerinde durum iyice ümitsizleşmişti. İttihatçılar birkaç ay daha başta kalmaya ancak bir anayasa manevrasıyla muvaffak olabilmişlerdir. Ocak ayında Meclisi dağıtmışlar ve 'sonderece iyi hazırlandıkları ve yürüttükleri Nisan ayı seçimlerinde, 275 kişilik mebus toplamından sadece altısı muhalefete gitmiştir.'⁸⁹ Bu sıralarda İttihat ve Terakkiye karşı gelişen kuvvetli bir muhalefet, Halâskar Zabitân Grubu adı altında Mayıs-Haziran 1912 de ortaya çıktı. Bu grup İttihatçıları baştan indirmeye muvaffak oldu. Şevket Paşa'nın akabinden Said Paşa da istifa etti ve 21 Temmuz tarihinde Gazi Ahmed Muhtar Paşa'dan kabineyi kurması istendi⁹⁰.

84 Türk Hariciye Nezaretinden İngiliz Dışişleri Bakanlığına, 31 Ekim, 1911, İng. Dış. Bak. 371/1263/48554.

85 Lowther'dan Grey'e, no. 236, gizli-tel, Tarabya, 4 Ekim, 1911, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/1252/39009.

86 Barclay, dipnot. 72, s. 41.

87 Sir Edward Grey tarafından Muhtıra, 2 Kasım, 1911, B.D. cilt. IX, Kısım I, s. 780.

88 Lowther'dan Grey'e, no. 533, gizli, İst., 24 Haziran, 1912, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/1495/27721.

89 Lewis, dipnot. 12, s. 218.

90 Yukarıdaki kaynak, s. 218-9.

1912 yılının uzun bir kısmını kapsayan İtalyan Harbi ancak Balkan müttefikleri hücumu geçince sona erip, 17 Ekimde barış imzalandı. İtalya Trablusgarbi elinde tuttu, fakat Trablusgarp Kadısını tayin etme hakkını Halife-Padişahın muhafaza etmesine müsaade ederek, Babiâli'nin pek kötü duruma düşmemesini sağladı. Ve Halife ile onun Libya'daki taraftarları arasında dini bağları temin etme hakkı, Padişahın Trablusgarba yollıyacağı temsilcisine veriliyordu⁹¹.

İtalya ile sulh imzalandıktan sonra Babiâli, Balkanlardaki ciddi durumu ele almaya hazırlanıyordu. 29 Ekim tarihinde İngiliz taraftarı Kâmil Paşa, diplomatik bir tecavüz amacıyla Sadrîâzamlığa geri getirildi. 7 Kasım tarihinde Kâmil, Grey'e bir mektup yazarak 'kuvvetli din bağlarıyla Halife-yi izliyen yüz milyon müslümanın idaresini' İngiltere'nin elinde tuttuğunu hatırlattı. Kırım Harbi sırasında İngiltere'nin Rusya'ya karşı, Osmanlı İmparatorluğuna nasıl yardım etmiş olduğundan söz edip, şimdi İngiltere'nin müttefikî olan Rusya'yı ikna ederek hedefi Türkiye'yi zayıflatmak olan bu harbe mani olmasını rica ediyor ve sözlerini şöyle bitiriyordu :

'Eğer Türkiye başka bir devletin siyasetini takip etmek için İngiliz taraftarı siyasetini terk ederse, bu onun kaybına ve zararına sebep olacaktır. Türkiye ne kadar sağlam ve kuvvetli olursa İngiltere ondan o kadar fayda görecektir; halbuki Türkiye ne kadar zayıf olursa, İngiltere'nin burada bir bir saymaya lüzum görülmeyen kendi çıkarları, bundan o kadar zarar görecektir.'⁹²

Fakat ne Türkiye'deki rejim değişikliği, ne de Kâmil'in bu geçmişe ait hisleri Grey'i etkilemedi. Balkanlardaki bu alevlenmeye Grey'in Türkiye namına girmeye hiç niyeti yoktu. Grey'in başlıca düşüncesi bunun tüm bir Avrupa meselesi haline gelmesinin önüne geçmekti. 20 Eylül tarihinde İstanbul'daki Maslahatgüzarına talimat vererek, Kâmil'in başa getirilmesi fikrini ileri süren Rus Sefirinin teklifini reddettirdi ve 'böyle aktif bir müdahalenin sebep olacağı sorumluluğu ...'⁹³ üzerine almayı kabul etmedi. Ne başka bir yeri ne de Edirne'yi kurtarmak için hiçbir büyük devletin müdabale etmeyeceğini Grey Babiâli'ye bildirdi. Bugün toprak bütünlüğü fikri artık

91 1912 Türk-İtalyan Sulh Anlaşmasının 2. Maddesi, zikreden : Karl Strupp, *Ausgewählte Diplomatische Aktenstücke zur Orientalischen Frage*, Gotha (1916), s. 256 ve sonrası.

92 Kiamil Pasha'dan Sir Edward Grey'e, 7 Kasım, 1912, İng. Dış. Bak. kayıt no. 800/79.

93 Grey'den Marling'e, 21 Eylül, 1912, B.D., cilt. IX, Kısım I, s. 701.

ölmüştü ve ellerindeki daha başka yerleri kaybetmemek için, Babiâli'nin Edirne'yi Bulgarlara teslim etmesi daha iyi olacaktı⁹⁴.

Grey'in tavsiyesi hernekadar en elverişli ve gerçeğe uygun bir yol idiyse de, Türkiye'de bu kararı verecek hiçbir kabine suçlanmadan masun olamazdı. Balkan buhranı daha öncekilerin hepsinden çok farklıydı. Bulgaristan'ın bağımsızlığının ilânı ve Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Herseği ilhaki birer itibar konusu olmuştu. Babiâli bu iki yerde de sadece sözde bir egemenliği sürdürüyordu ve Mısır için de durum aynıydı. Trablusgarp Harbi kısmen Meclisteki Arap kanadın baskısıyla, kısmen de Jön Türklerin kendilerine bağlı Arap eyaletleriyle ilgilendiklerini göstermek ihtiyacından ortaya çıkmıştı. Fakat 1911 yılının Ocak ayında bile Trablusgarp'taki Osmanlı egemenliğinin hayali bir şey olduğunu kendi kendilerine kabul etmişlerdi, ve Babiâli Trablusgarbı doğrudan doğruya müdafaa edemeyeceğine göre 'olmuş bir meyva gibi düşüvereceklerdi'⁹⁵.

Balkan Harpleri asırlardır Osmanlı İmparatorluğunun candamarını teşkil eden topraklar üzerinde oluyordu. İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğunun kendi varlığı tehlikeye maruz bırakılırken mücadele etmeden hiçbir toprak verilemezdi. İhtilâlin kendisi tehlikede idi. Hiçbir Türk kabinesi Edirne'yi Bulgarlara veremezdi ve Kâmil'in bunu yapabileceğinden korkan İttihatçılar, 23 Ocak 1913 tarihinde askeri bir darbe yaptılar. Fakat müttefikler harp ganimetleri üzerinde çekişirken, İttihatçılar bu durumdan istifade edip Şehri tekrar ele geçirdiler ve gittikçe kırılan Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olarak muhafaza ettiler.

Balkan Harplerinde izlenen siyasetten sonra Jön Türkler şuna kâni olmuşlardı ki, Türkler Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü kendileri muhafaza etmeye çalışmadıkça, bunu işe müdahale ederek Avrupa yapmayacaktı. Bu durumda Jön Türklerin ilk tepkisi, kendine güven çağrısıyla Avrupa'dan yardım ummaktan vazgeçmek oldu⁹⁶. Bu gayeyle harbin hemen akabinde, modern bir harp için orduyu daha iyi teçhizatlandırarak askerî reformlar yapıldı. Aynı zamanda Jön Türkler bir çelişkiye düşerek, bir Büyük Devletin desteği olmadıkça Osmanlı İmparatorluğunun elinde kalan topraklarını muhafaza edemeyeceğini düşünüyorlardı. Geçmiş elli yıldanberi memleketlerinin parçalanmasına şahit olmuş olan Jön Türkler, yalnız kalmanın doğuracağı tehlikeleri de apaçık görüyorlardı. İngiltere ile anlaşma

94 Grey'den Lowther'a, no. 11, gizli, 8 Ocak, 1912, İn. Dış. Bak. kayıt no. 371/1757/1337 ve Grey'den Lowther'a., 17 Ocak, 1913, B.D. cilt. IX, Kısım II, s. 417.

95 *Tanin*, no. 856, 21 Ocak, 1911.

96 Babanzâde İsmail Hakkı, 'Harp ve Diplomasi', *Tanin*, no. 1478, 22 Ekim, 1912.

teşebbüsüne bir kere daha giriştiler. Britanya Jön Türklere hiçte iyi bir şekilde davranmamıştı, fakat diğer devletlerin davranışları da bundan farklı değildi. Bir ittifak imzalanırsa, Britanya donanmasıyla yardımlarına koşabilirdi.

Haziran 1913 de Tevfik Paşa İngiliz-Türk ittifakı konusunu yeniden açtı ve Sir Edward'a Türkiye'nin Ekim 1911 tarihli teklifini ve Türkiye ile İtalya arasında barış sağlanınca Sir Edward'ın konuyu müzakere etmeye hazır olduğuna dair geçmiş ifadesini hatırlattı⁹⁷. Britanya bir kez daha Türkiye'nin teklifini geri çevirirken, memleketinin Jön Türklere karşı tutumunu Sir Louis Mallet muhtırasında şöyle açıklıyordu :

'Osmanlı İmparatorluğunun elinde kalan toprakların bütünlüğünün muhafaza edilmesinin Büyük Britanya'nın çıkarlarına da uygun olacağını tahmin ediyorum. Asya eyaletlerinin belli çıkarlar etrafında bölünmeye uğraması bize bir fayda sağlamıyacağı gibi, Hindistan'ı nazarı itibare almasak bile, Akdeniz'deki kuvvet dengesini, Basra Körfezi ve Mısır'daki durumumuzu ciddi olarak etkileyecek ve hatta Avrupa'da bir harbin patlamasına sebep olacaktır.

'Çok yakın zamanlara kadar bütün Devletler bu görüş etrafında toplanmaktaydı. Belli çıkarlar etrafında bölünmeye dair Prens Lichnowsky'nin size (Grey) verdiği fikrin ve Her von Gwinner'in Sir H.B. Smith'e ilettiği görüşün, hernekadar niyetlerinin ciddiliği ve Prens'in talimat verip vermediği açıkça belirtilmemekle beraber, ihmale gelmez cinsten oldukları ve bizimde dikkatle bu konuya eğilmemiz gerektiği gerçektir...'

Daha sonra Mallet Türk Sefirinin teklifinin, 1911 de yapılan teklifte nazarı itibare alınarak düşünülmesi gerektiğini söyleyip sözlerine şöyle devam etti :

'Kararı tecil ettirmeyi gerektirecek sebepler artık mevcut olmamakla beraber, zannımca Büyük Britanya ile ittifak konusu her halükârda müsbet olamaz. Yakın Doğu'daki isteklerini açıkça itiraf eden diğer Devletler olmasaydı veya bu devletler seslerini duyuracak kadar kuvvetli olmasalardı, Türk İmparatorluğunun tekrar doğmasını sağlamak son derece cazip bir iş olacaktı. Bunun yerine getirilmesi için bizden idari reformlara, halkın hayat şartlarını düzeltmeye ve büyük ve zengin bir memleketin ticaretini geliştirmeye, kendimizi vakfetmemiz istenilmektedir. Şüphesiz kısa bir zamanda İngiliz idarecileri yıkılmakta olan bir Devleti kuvvetli bir müttefik haline

97 Grey'in Tevfik Paşa'ya cevabının müsveddesi, gizli ve basılmamış, 2 Temmuz, 1913, İng. Dış. Bak. 371/1826/27117, 28098 nolu belgeyle bir arada.

getirebilir ve bu Devlet coğrafi mevkii dolayısıyla bizim için bir kuvvet kaynağı olabilirdi. Fakat bu tatbik edilecek bir siyaset değildir ve eğer Türkiye'de reform sağlanacaksa, bu ancak bütün Büyük Devletlerin yardımıyla yapılabilir.

'Bugünün koşulları içinde Türkiye ile imzalayacağımız ittifak, Avrupa devletlerini bizim karşı cephemizde birleştirecek ve hem Türkiye hemde bizim için tehlike kaynağı olup, bizleri zayıf duruma düşürecektir. Türkiye'nin Üçlü İtilâfa katılmasını ihtiva eden Türk teklifinin ikinci bölümü hakkında ise, zannınca İngiliz Hükümeti, Fransız ve Rus Hükümetlerinin görüşlerini almak isteyecektir. Yalnız Büyük Britanya ile yapılacak ittifak konusundaki mahsur, bir dereceye kadar Türkiye'nin Üçlü İtilâf'a dahil edilmesinde de mevcuttur. Böyle bir siyaset, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın kıskançlığını uyandırabilir ve Avrupa'daki ve Afrika çevresindeki yerlerini kaybetmiş olan Türkiye, muhtemelen Üçlü İttifak için pek zararlı olmamakla beraber Almanya'nın böyle bir olayı, Üçlü İtilâfın Üçlü İttifaka bir meydan okuması şeklinde almayacağı pek şüphelidir. Fransa ve Rusya ile müzakereyi de şart koşarak, ben şahsen Türkiye'yi tamamiyle Üçlü İtilâfa dayanması için teşvik etmeye taraftar değilim. Bununla beraber ricalarını yerine getirmeye pek istekli olmayacak olan Üçlü İttifakın kollarına Türkiye'yi atacak menfi bir tutumun da bizi tatmin edeceğini sanmıyorum.

'Bu muhtıranın başlangıcında belirttiğim gibi Türk İmparatorluğuna ait Asya'daki toprakların bütünlüğünün muhafazası, çok can alıcı ve ehemmiyeti haiz bir noktadır. Bizimle ittifakı veya Üçlü İtilâf'a katılmayı, Türkiye kendi bağımsızlığını emniyete alma yolu olarak görmektedir. Bundan daha az tehlikeli bir yol, bütün Devletlerin bugünkü Türk topraklarının bütünlüğünü ve bağımsızlığını tanıyacaklarını bir muahede veya bir beyanname ile bildirmeleridir. Bu durum tarafsızlığa kadar götürülerek bütün Devletlerin mâlî kontrole ve reformların tatbikatına katılmaları sağlanabilir.⁹⁸

Haziran 1913 de Britanya'nın sadece Avrupa'daki duruma ehemmiyetle eğildiğini bu muhtıra açıkça gösteriyor. Bunun sonucu olarak İngiltere'nin Jön Türklere karşı siyaseti son derece uzlaştırıcı idi. Diğer Devletlerin şüphelerini uyandırmamak için çok dikkatli davranıyordu. Britanya'dan alâka ve ilham beklemeleri için artık Jön Türklere cesaret vermiyorlardı. İngiltere'nin siyaseti Türkiye'yi tarafsız tutma sınırları içinde kalmıştı.

Ekim 1913 de Babıâli'ye sefir olarak giden Sir Louis Mallet, bu siya-

98 Sir Louis Mallet'in Zabıtı, İng. Dış. Bak. kayıt no. 371/1826/28098.

seti tatbik edecek kişi olarak seçilmişti. Lowther'ın aksine Sir Louis, meslekten bir diplomat olmayıp İngiliz Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden biriydi. 1905-1906 yıllarında Sir Edward Grey'in hususî kâtipliğini yapmış, 1906-1907 yıllarında Dışişleri Bakanlığının yüksek dereceli bir mevkiinde ve 1907-1913 yıllarında da Dış İşleri Dairesinde müsteşar yardımcısı olarak bulunmuştu. Londra'da Hakkı Paşa ile yapılan müzakerelere sadece sonlarına doğru katılmıştı ve 'şimdi İngiliz Hükümeti, Londra müzakerelerine katılmış olan bu şahsın siyasetlerini ifade etmek için Türkiye'ye temsilci olarak gönderilmesini istiyordu.'⁹⁹

Mallet selefinin çok zıddı bir şahıs olarak belirmektedir. Her iki sefirinde hizmetinde çalışmış olan Sir Andrew Ryan Mallet'i, 'bekâr, görünüşte pek hafif meşrep, çok şakacı, çok zeki, selefi hernekadar sert idiyse, o okadar uysal ve Jön Türklerin liderlerini dostluk ve güler yüzlülükle kazanmaya niyetli'¹⁰⁰ bir şahıs olarak tasvir eder. Lowther'ın en yakın dostu olan Mr. Fitzmaurice ile Mallet'in birbirleriyle pek anlaşmaları hayli manidardır¹⁰¹.

Sir Louis Mallet'in Sefareti ile İttihatçılar arasında oldukça başarılı bir bağ kurulmuştu. Harbin arefesinde Britanya ile Türkiye arasındaki münasebetler geçmiştekilere nazaran daha iyi gözükiyordu. Bu hal Britanya'nın İmparatorlukdaki mevkiinin gözle görülür derecede kuvvetlenmesinden ileri geliyordu. Bir İngiliz amirali Türk donanmasında kumandanlık ediyordu. Maliye ve gümrük işlerinde Mr. Grawford hâlâ nüfuzlu bir kişiydi. Levant Dairesinin eski bir memuru olan Sir Robert Graves'in başkanlığındaki diğer İngiliz danışmanları son zamanlarda Dahiliye Nezaretinde görevlendirilmişlerdi. Haziran 1914 tarihlerinde bile Orme Clerk Adliye Nezaretine Müfettiş olarak tâyin edilmişti¹⁰². Arşüdük Ferdinand'ın Saraybosna'da suikaste uğramasından iki gün evvel, 26 Haziran tarihinde Babiâli, Akdeniz donanmasında bulunan İngiliz kumandanının, Boğazları herzamanki yatı yerine kruvazörü ile geçmesine müsaade ederek Britanya'ya karşı iyi niyetini göstermişti¹⁰³. İngiltere'ye gösterilen bu tip iyi niyetlere rağmen bundan bir-

99 Ryan, dipnot. 27, s. 83-4. Şubatdan Temmuz 1913 e kadarki zamanda Hakkı Paşa ile yapılan görüşmeler için bkz. B.D. cilt. X, Kısım II, s. 90-183.

100 Ryan, s. 84.

101 Yukarıdaki kaynak, s. 86.

102 Yukarıdaki kaynak, s. 93, ve Mallet'den Grey'e, 5 Aralık, 1913, B.D., cilt. X, Kısım I, s. 360.

103 Ryan, s. 89 ve Allan Cunningham, 'The Wrong Horse? — A Study of Anglo-Turkish Relations before the first World War', içinde verildiği eser: *St. Antony's Papers, No. 17, Middle Eastern Affairs, no. 4, s. 70.*

kaç ay sonra Babiâli, Almanya ile anlaşmaya vardı ve Britanya ve Üçlü İtilaf Devletlerine karşı savaşa girdi.

Büyük Britanya ile anlaşmaya varmak için giriştiği bütün teşebbüslerden sonra Türkiye'nin Almanya ile anlaşma imzalaması çelişkili bir manzara arz ediyor. Almanya ile yapılan ittifak İttihatçıların arasındaki Alman-taraf-tarı bir kanadın işi değildi. Böyle bir kanat mevcut idiyse, bu ordunun yüksek rütbeli subayları arasındaki Şevket Paşalar ve Muhtar Paşalardan oluşmalıydı. Bu grup ise Balkan Harpleri sırasında Osmanlı Ordusunun mağlubiyetleriyle tamamen yok edilmişti. İttihat ve Terakki Cemiyetinin ekseriyeti İtilâf Devletleri taraftarı olarak kalmışlardı. Mayıs 1914 tarihinde Talât Rusya'ya Türkiye ile bir anlaşma yapmayı teklif etti. Babiâli'nin tamamıyla Almanya'ya bağlı olmak istemediğini iyi bilen İstanbul'daki Rus Sefiri Mr. Giers, bu teklifin ciddiyetine inanıyordu¹⁰⁴. Fakat Ruslar bu teklifi reddetti. Rusların bu hareketini izah etmek için ileri sürülen bir tahmine göre Rusya, Babiâli'yi müttefiki olarak değil de düşmanı olarak tutarsa, İstanbul'u alma arzusunu yerine getirebileceğini hesaplıyordu¹⁰⁵. İtilâf Devletleriyle anlaşmaya vardığı yolda Türkiye'nin giriştiği son teşebbüs Fransa ile müzakerelere baş vurmasıydı. Bu iş için Temmuz 1914 de Bahriye Nazırı Cemal Paşa Paris'e gönderildi. Fakat o da bir başarı sağlayamadı. Cemal daha Paris'te iken Almanya ile görüşmeler başladı. Cemal'in Fransa ile bir anlaşmaya varamayışı bu görüşmeleri hızlandırdı. Ateşli bir Fransız taraftarı olan Cemal bile artık Türkiye için Almanya ile anlaşmaya girmekten başka bir yolun kalmadığını anlıyordu¹⁰⁶. 2 Ağustos 1914 de bu anlaşma izmalandı¹⁰⁷.

İtilâf Devletlerinin Birinci Dünya Savaşındaki zaferi, İngilterenin harpten önceki on yıl içinde izlediği siyasetin çok yerinde olduğunu göstermek-

104 Serge Sazanov, *Fateful Years, 1909-1916*, Londra (1928), s. 138-9.

105 M.N. Pokrovski, *Pages d'Histoire*, Paris (1929), s. 128-32, zikreden H. Butterfield, 'Sir Edward Grey in July, 1914', Irish Conference of Historians, *Historical Studies*, sayı. 5, Londra, 1965 ve W. Langer, dipnot. 73, s. 335, ayrıca Philip E. Mosley, 'Russian Policy in 1911-12', *The Journal of Modern History*, cilt. XII, 1940, s. 71-4.

106 Cemal, dipnot. 65, s. 117-29 ve Djemal (çevirisi), s. 103-15.

107 'Almanlar müttefikleri olarak Türkiye'nin Ruslara karşı müdafaa talep etme ihtimalinden, aynı derecede huzursuzluk duyuyorlardı.' Butterfield, dipnot. 96, s. 5 ve J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, 1914-1956* (1956), s. 1-2. Ayrıca bkz. Y.T. Kurat, 'How Turkey Drifted into World War I', içinde verildiği eser: K. Bourne ve D.C. Watt (hazırlayanlar), *Studies in International History* (1967), s. 291-315 ve Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918* (1968).

tedir. Bu siyasetin tek mahsuru çatışmada Babıâlinin tarafsız kalmayı başaramamasıydı. İngiliz Dışişleri Bakanlığının Osmanlı İmparatorluğunda o günlerde hüküm süren duruma bakarak çıkardığı en doğru ve mantiki sonuç, tarafsız kalmanın Türkiye'nin çıkarlarına en uygun düşen yol olduğudur. Balkan Harplerindeki acı mağlubiyetlerden sonra tekrar kendini toplıyabilmek için Türkiye herşeyden çok barışa muhtaçtı. Büyük bir savaş çıktığı anda tarafsız bir durumda olursa, her iki tarafla da en iyi şartlarla uzlaşmak için coğrafi mevkiinden istifade edebilecekti. O günlerdeki durumun en makul izahı buydu. Fakat memleket içindeki hava çok değişik olduğundan bu tip makul bir siyaset düşünülemezdi. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin içinde bulunduğu bu havayı nazarı itibare almadı. Jön Türklerin Yunanistan'la harbe girme korkusuna veya tarafsız olmalarına rağmen Avrupa'dan bir saldırı gelebileceğine dair düşüncelerine, İngilizler gereken önemi verememişlerdi. Birinci Dünya Savaşı sırasında tarafsız Yunanistan'ın, İngiliz-Fransız kuvvetleri tarafından işgal edilmesi, İttihatçilerin düşüncelerinde doğru olduklarını gösterdi. Şüphesiz ki tarafsız bir Türkiye'nin kaderi de aynı olabilirdi. İttihatçılar yalnız bırakıldıklarının son derece farkındaydılar ve kendilerine gelecek tecavüze karşı emniyeti, Büyük Devletlerin kurduğu bloklardan biriyle anlaşmada arıyorlardı. İtilâf Devletlerine yaptıkları teşebbüsler müsbet bir sonuç vermeyince Almanya'ya başvurular. Almanya ile anlaşırken kumar oynuyorlardı ve harbin sonucu yanlış ata binmiş olduklarını ispat etti; fakat binilecek başka bir atın mevcut olmadığını da olaylar göstermiştir.